

Proloog

We zaten met zijn vieren aan de gedekte tafel in een dorp in North Carolina, mijn vriend Steven, die ik bijna vijftig jaar niet had gezien, zijn vrouw en mijn levensgezel Joep en ik. Ik had gekookt en de schalen neergezet, dus had ik min of meer de leiding over de maaltijd.

‘Bidden we voor het eten?’ vroeg ik, want Steven had me zojuist verteld dat hij en zijn vrouw actieve kerkleden waren. Ze knikten.

‘Zal ik?’ bood ik aan. Steven maakte een uitnodigend gebaar. ‘Graag!’ zei hij. Joep kneep in zijn servet, maar ik deed net of ik dat niet zag.

‘Sweet Lord,’ hief ik aan en zond een prachtig gebed op naar de vader in de hemelen. Ik dankte voor het voorrecht dat er voedsel voor ons allen op tafel stond, voor de vriendschap die na al die jaren niet was verwelkt en ik smeekte de zegen af over de reis, die Joep en ik hadden ondernomen om mijn vrienden van lang geleden terug te vinden en te bezoeken. En ik bedankte de hemelse vader natuurlijk ook voor het succes dat ik

tot nu toe had geboekt: ik had Steven op internet gevonden. Na al die jaren zagen we elkaar weer, Amen!

Mijn eigen vader zou van woede en weerzin zijn bestek op de grond hebben gegooid als hij me had horen oreren. Hij was overtuigd atheïst en droeg zijn levensbeschouwing in ieder gezelschap luidkeels uit. Maar hij verblijft al weer geruime tijd in het hiernamaals. Daar eten ze niet met mes en vork en misschien hoef je er ook niet meer te bidden. Alleen domme mensen geloofden in een opperwezen, meende mijn vader en zag er streng op toe dat wij niet dwaalden in die leer. Door de opvoeding heb ik nooit getwijfeld aan de afwezigheid van God. Het leek me ook niet erg waarschijnlijk dat iemand de moeite had genomen de wereld te scheppen. Gelovige mensen nam ik nooit serieus. Ik dacht dat ze vanzelf tot inkeer zouden komen door de berichten uit de wetenschap of door levenservaring. In mijn jeugd leek het er inderdaad op dat de kerken massaal werden verlaten. Maar mijn wereld was klein, veel kleiner dan de grote Amerikaanse Biblebelt. Daar dachten ze heel anders over God dan mijn vader en naar het zich liet aanzien was dat niet veranderd. Integendeel.

1968

Toen ik veertien was, in 1964, gingen twee meisjes uit de hoogste klas na hun eindexamen naar Amerika. Dat wilde ik ook. Mijn vader, die leraar Engels was op dezelfde school, ontving het bericht met blijdschap. Zodra ik in de eindexamenklas terechtkwam, vroeg hij de formulieren aan die nodig waren om voor een studiebeurs in aanmerking te komen. Ik was inmiddels zeventien en allang niet meer enthousiast voor een buitenlandse reis. Ik had een vriendje, een zwijgzame jongen met lang haar die mondharmónica speelde. Na de ambachtschool had hij een opleiding voor zwakstroommonteur gevolgd in een fabriek. Mijn ouders rilden bij de gedachte dat ik met hem door het leven zou gaan en hoopten dat de liefde zou verdorren terwijl ik in Amerika was.

Om een beurs te krijgen moest je brieven in het Engels schrijven waarin je uiteenzette waarom je zo graag in de Verenigde Staten wilde studeren. Mijn vader componeerde die aanvragen. Er stond geen letter in die ik zelf had bedacht. Ik herinner me alleen dat ik elke brief

moest besluiten met: 'I am anxiously looking forward to your answer.' Anxious betekent gretig, niet angstig. Ik was het wel. Ik moest er niet aan denken dat ik een jaar lang ergens zou wonen waar ik niemand kende. Ik was nog nooit van huis weg geweest.

Inmiddels schreef mijn vader vrolijk verder naar de instanties die beurzen verstrekten. Het maakte mij niet uit waar ik terecht zou komen, liet hij mij benadrukken, ik vond alles leuk, zo nieuwsgierig was ik naar de onvergetelijke ervaringen die mij ongetwijfeld te wachten stonden. Nee, ik had volstrekt geen voorkeur voor een bepaald gebied of een bepaalde school. Zo kwam ik met een studiebeurs van de Rotary Club International terecht op het Centenary College of Louisiana, een tamelijk kleine school in de Biblebelt. Ik weet niet of mijn vader beseftte dat dat het daar niet voor niets zo heet.

Ik heb mijzelf altijd als atheïst beschouwd, op dezelfde manier waarop ik mij Amsterdammer noem: ik ben in die stad geboren en ik ben de dochter en de kleindochter van Amsterdammers. Toch gaat mijn atheïsme niet ver terug in de geschiedenis en komt het alleen van vaderszijde. Mijn moeder is opgegroeid in een orthodox joods huishouden. Haar vader was vroom en ging 's avonds naar cheider, een school waar gediscussieerd werd over de Talmoed. Hij hield zich strikt aan de voorschriften voor een Joods leven en verwachtte van zijn

vrouw en dochter dat zij dat ook deden. Mijn grootmoeder schikte zich ten dele. Ze hield zich aan de spijswetten en ze ging na haar menstruatie naar het rituele bad. Maar ze weigerde een sjeitel, een pruik, te dragen, zoals andere orthodoxe vrouwen deden. Daar kreeg ze hoofdpijn van, beweerde ze. Mijn grootvader protesteerde niet. Zolang ze maar koosjer kookte, de gebeden voor de sabbat opzei en zijn sinaasappeltje voor hem schildte, want dat kon hij niet zelf. Wanneer mijn moeder over haar jeugd vertelde leek het alsof ze het over een ver land had, waar vreemde mensen woonden. Maar het was in Amsterdam voor de Tweede Wereldoorlog niets bijzonders om Joods te zijn. Er woonden in Amsterdam tachtigduizend Joden. 'Iedereen in mijn omgeving was Joods,' zei ze, 'ik kende vrijwel geen andere mensen.'

Toen mijn moeder zeventien was, kwam ze van de mulo en wilde ze verpleegster worden. In Amsterdam vonden de ziekenhuizen die een opleiding boden haar te jong. Ze ging in Apeldoorn werken, in een Joodse instelling, op een afdeling voor verstandelijk minimaal begaafde kinderen. Daar waren er nogal wat van, het gevolg van syfilis. 'Daar ben ik opgehouden met al die Joodse voorschriften,' zei ze, 'het was geen doen. Je mocht op zaterdag niet dweilen, want dat was werk en op sjabbes mag je niet werken. Als een kind op de grond had geplast of gepoept - en dat was eigenlijk altijd wel - nam je maar een laken dat je eroverheen

legde. Dat mocht. Op den duur dacht ik: wat een flauwekul, ik ga dweilen.'

Dit besluit betekende een grote opluchting maar ze zag ertegen op om het aan haar vader te vertellen. Er was veel afstand tussen hem en haar. Hij was van 1879 en al veertig toen zij werd geboren. Hij was een oude vader, die geen begrip had voor jonge mensen. Zij voelde ontzag voor hem, geen innigheid. Op haar eerstvolgende vrije dag ging ze naar zijn kantoor in Amsterdam en zei: 'Vader, ik ben niet meer vroom.' Ze wist dat ze hem verdriet deed, maar hij kon haar niets meer verbieden. Ze was het huis al uit, ze had een beroep en een bestemming en hij beseftte dat de wereld niet meer was zoals in de negentiende eeuw, toen hij opgroeide. Voor zijn twaalf jaar jongere vrouw maakte het niet veel uit dat hun dochter zich niet meer aan de Joodse wetten hield: Moeder vond het best, ze was praktisch en modern. Ze rookte. Dat deden brave orthodoxe huisvrouwen in die tijd niet. Ze had vriendinnen met wie ze plezier maakte. Ze was in haar hart ook niet erg vroom. Ze begreep heel goed dat ik gewoon moest dweilen wanneer dat nodig was en er werd verder niet meer over gesproken.

De instelling, Het Apeldoornsche Bosch, werd in 1943 leeggehaald door de Duitsers om de patiënten en de verpleegsters te deporteren en te vergassen. De inval was aangekondigd en sommige artsen en verpleegkundigen wachtten het geweld af. Mijn moeder vluchtte

naar Amsterdam. Ze was inmiddels achttien en vond werk in het ziekenhuis waar mijn andere grootvader directeur was. Daar ontmoette ze mijn vader. Zijn ouders waren ook Joods maar ze geloofden niet in God. Ze gingen op zaterdag naar de synagoge omdat de directeur van een Joods ziekenhuis op sjabbes niet mag doen waar hij zelf zin in heeft. Ze lieten hun zoons besnijden en op hun dertiende de verplichte vaardigheden vertonen voor hun bar mitswa, maar verder lieten ze zich niets aan de God van het Oude Testament gelegen liggen. Mijn vader had weerzin tegen de uiterlijke braafheid die zijn ouders tentoonspreidden om hun positie in de maatschappij te bewaken. Uit opstandigheid werd hij openlijk atheïst. God bestond niet en gelovigen deugden niet. De oorlog en de Jodenvervolging maakten hem nog bozer en feller in zijn afkeer van godsdiensten. 'Als de katholieken het hier in Nederland voor het zeggen krijgen,' was de vaste openingszin van zijn woedende protest tegen alles en iedereen die de moraal wilde prediken. Wij mochten op school niet meedoen met de godsdienstlessen, de Bijbel was een verboden boek en toen ik eens vroeg wat het woord God behelsde, snauwde hij: 'Dat hoor je later nog wel eens.'

Seks mocht wel, juist wel, want dat was in de preutse jaren vijftig een ferme trap tegen de gevestigde orde. Op mijn zestiende kreeg ik de anticonceptiepil, die toen nog maar net verkrijgbaar was. God kwam er bij ons

niet in, iedere terloopse geloofsuiting die mijn vader op de televisie hoorde, beantwoordde hij met laatdunkend gesnuif.

Mijn moeder deed op haar eigen manier mee met ons huiselijk atheïsme. Zij geloofde inmiddels helemaal niet meer, niet in de Joodse God en alle mogelijke andere geloven veegde ze in één ferme beweging bij voorbaat het huis uit. Ze bestreed de christelijke feestdagen waar andere moeders een gezellig samenzijn van maakten, Kerstmis, Pasen en voor de zekerheid Sinterklaas. Zelfs verjaardagen probeerde ze zo zorgvuldig mogelijk van alle versierselen te ontdoen. Aan zondag had ze een hekel omdat mensen dan naar de kerk gingen. De zaterdag hield ze ook niet in ere. Alleen op werkdagen kookte ze en zette dan demonstratief de pannen op tafel. Dat je moest eten was onvermijdelijk, maar de maaltijd mocht niet in stichtelijke gezelligheid ontaarden. We zaten tien minuten aan het diner, dan begon ze met afruimen. Het toetje werd op het nog lauwe etensbord geschept en zijzelf begon vast met de afwas. Ik heb nooit hoeven twijfelen aan mijn religieuze identiteit: zo Niks als wij waren, zag je maar zelden.

Booneville, Mississippi

Op 4 augustus 1968 voer ik, huilend omdat ik mijn vriendje een heel jaar niet zou zien, op de ms Statendam het zeegat uit, op weg naar New York. Daar moest ik op een vliegtuig naar Memphis, Tennessee stappen. Ik werd opgehaald door mevrouw Adams, een slanke grijsjarige vrouw die me met een scherpe blik opnam. Voorafgaand aan het schooljaar zou ik een maand lang bij haar in Booneville verblijven, een dorp in Prentiss County, in Mississippi. *Experiment in International Living* heette het project. In die maand kon ik mijn Engels verbeteren, wennen aan het zuidelijk Amerikaanse accent en met mijn vork in mijn rechterhand leren eten.

‘Welkom Yvonne,’ zei mevrouw Adams. Ze sprak mijn naam uit als Iwaan. ‘Zeg ik het zo goed?’ In een opwelling antwoordde ik: ‘Noem me maar Panda.’ Zo heette een personage in *Het leven is vurrukkulluk* van Remco Campert. Ik had het altijd een mooie naam gevonden en ik besepte dat ik hier in Mississippi iemand anders moest zijn dan tevoren, in ieder geval niet Iwaan.

‘Welkom Panda,’ hernam mevrouw Adams, ‘Welke godsdienst heb je?’

‘Ik ben Niks,’ antwoordde ik, zoals het me was geleerd. Ik vond het een rare vraag. Niemand in Nederland begon direct na de kennismaking over een geloof. Ooit had een juf van de basisschool gevraagd wie er katholiek was in onze klas en wie protestant. Ik had geen vinger opgestoken. ‘Ben je katholiek?’ vroeg ze streng. Ik had ontkennend mijn hoofd geschud. ‘Dan ben je protestant.’ Joods kon ik niet zijn, want ik kwam op zaterdag gewoon op school en bleef niet weg, zoals de twee Joodse jongens in onze klas die Israëlische namen droegen. Wist zo’n juf veel. Van Niks had ze nog nooit gehoord.

Mevrouw Adams liet het ook maar zo, ik was nog maar pas onder haar hoede. We reden naar Booneville en hielden stil bij een grote villa. ‘Morgen ga je naar een andere plek,’ zei ze, ‘want ik heb nu nog een Frans meisje. Maar als zij weg is, kom je hier.’ Ze wees me de kamer waar ik die nacht zou slapen. Ik had nog nooit zo’n chique slaapkamer gezien. Er stond een roze hemelbed met ernaast twee kleine fauteuils die bekleed waren met roze gebloemde stof. Voor de ramen hingen oudroze pluche gordijnen over kanten vitrage. Ik had een eigen badkamer. Dat vond ik nog wel het mooiste. Wij waren thuis met zijn zessen. Je moest altijd wachten tot de badkamer vrij was. Mijn ouders deden de deur op slot wanneer ze zich wasten en mijn zusters